

Настрої та поведінка населення Києва у часи аварії на Чорнобильській АЕС (до 30-річчя Чорнобильської трагедії)

У статті описано інформаційну ситуацію навколо вибуху на 4-му енергоблоці Чорнобильській АЕС, розкрито комплекс заходів радянських спецслужб по засекреченню відомостей про аварію на режимному об'єкті, висвітлюється морально-психологічний стан жителів Києва у пост-чорнобильський період.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, КДБ УРСР, м. Київ

Олег Бажан

Настроения и поведение населения Киева во время аварии на Чернобыльской АЭС (к 30-летию Чернобыльской трагедии)

В статье описано информационную ситуацию вокруг взрыва на 4-м энергоблоке Чернобыльской АЭС, раскрыто комплекс мероприятий советских спецслужб по засекречиванию фактов об аварии на режимном объекте, освещается морально-психологическое состояние жителей Киева у пост-чернобыльский период.

Ключевые слова: Чернобыльская катастрофа, КГБ УССР, г. Киев.

Oleg Bazhan

Mood and behavior of kiev population at Chernobyl accident times (to the 30-th anniversary of Chernobyl disaster)

Information about the man-made disaster caused by the explosion and subsequent destruction of the fourth unit of the Chernobyl nuclear power plant on the night of April 26, 1986, was immediately classified as secret by the Party and State leadership of the Soviet Union and Soviet secret services. State Security Committee of the Council of Ministers of the USSR developed and implemented a range of special measures for making secret the information on the accident in the regime zone. Not giving up the May Day demonstration in the capital of Ukraine, the political leadership of the Ukrainian SSR intended to use the international sport competition (the 39th international cycling race for peace) and business activities (the exhibition "Beet-86") as a tool to neutralize the negative impressions of the Chernobyl event.

Hoping to downplay the scale of the tragedy, the State Security members considered it necessary not to disclose to the press and privately the causes of the accident on the Chernobyl 4th unit; statistics incidence of radiation sickness among the plant personnel, liquidators, evacuees; the name of organizations and number of employees who were involved in the liquidation work.

The hiding of the catastrophe extent by the government agencies, the speculations of foreign radio stations gave rise to incredible rumors and disturbing fear among Kyiv residents. The dosed and some-

times distorted information about the existing danger; ignorance of how to behave in an emergency situation created conditions for mass and long-time panic in the capital of Ukraine.

Chernobyl disaster caused the fracture of normal life, everyday behavior. Soviet government wickedness in concealing the extent of the accident led to increased distrust in the authorities and disbelief in their ability to effectively overcome the negative effects of radioactive pollution. The accident at 4th unit of the Chernobyl nuclear power plant has had a radical impact on Ukrainian society and has provoked significant social and political transformation processes in Ukraine.

Key words: *Chernobyl catastrophe, Kyiv, moral and psychological state.*

Інформацію про техногенну катастрофу, спричинену вибухом і подальшим руйнуванням четвертого енергоблоку Чорнобильської атомної електростанції в ніч на 26 квітня 1986 року, партійно-державним керівництвом СРСР та радянськими спецслужбами було відразу віднесено до категорії таємної. Як свідчать архівні документи Комітет держбезпеки при Раді Міністрів УРСР негайно заходився розробляти та впроваджувати цілий комплекс спеціальних заходів по засекреченню відомостей про аварію на режимному об'єкті. В одному з перших повідомлень Управління КДБ по м. Києву та Київській області, надісланих КДБ СРСР 26 квітня 1986 року, зазначалося: «З метою недопущення витoku інформації, розповсюдження неправдивих та панічних чуток, організований контроль вихідної кореспонденції, обмежений вихід абонентів на міжнародні лінії зв'язку» [1, ф.11, спр. 0992, т. 29, арк.1075].

У перші дні після аварії керівництво КДБ УРСР, нехтуючи необхідністю інформувати населення про екологічні наслідки «ядерного лиха», більше переймалося «перевіркою версії про можливий диверсійний намір», залучивши до оперативних заходів 67 агентів та 56 довірених осіб [1, ф.11, спр. 00992, арк. 108]. Коли стало зрозумілим, що правду про події на ЧАЕС приховати неможливо (поява значної кількості публікацій на Заході, вимушена евакуація близько 45 тисяч мешканців міста енергетиків Прип'яті) 29 квітня 1986 року начальником УКДБ УРСР по м. Києву та Київської області генерал-майор Леонідом Биховим було дано розпорядження «про посилення роботи міськрайорганів в районах міста Києва та Київської області на підприємствах та установах для припинення спільно з партійними та радянськими органами фактів розповсюдження провокаційних та панічних чуток, застосування стосовно їх інспіраторів самих рішучих заходів. Райвідділи щоденно до

11 та 17 годин повинні доповідати черговому УКДБ:

- скільки виявлено базік;
- скільки проведено попереджувальних бесід;
- скільки осіб попереджено;
- яка ситуація на підприємствах та установах;
- ситуація в районах» [1, ф.11, спр. 00992, т. 29, арк. 111].

У свою чергу голова КДБ УРСР С. Муха у доповідній записці, адресованій першому секретарю ЦК КПУ В. Щербицькому, інформував вище політичне керівництво республіки про зусилля чекістів напередодні Першого травня забезпечити належний контроль «за оперативною обстановкою у Київській, Чернігівській, Житомирській областях у зв'язку з надзвичайними подіями, що мали місце 26 квітня на Чорнобильській АЕС» [1, ф.16, спр. 01113, арк. 64-65].

Інформаційна ситуація навколо події техногенного характеру вкрай непокоїла Оперативну групу політбюро ЦК КПУ з питань, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, започатковану постановою політбюро ЦК КПУ від 3 травня 1986 року. Координаційним органом, створеним під егідою Компартії України, вживалися заходи у приховуванні масштабів аварії перед Заходом. Не відмовившись від першотравневої демонстрації в столиці України, коли у Києві радіаційний фон становив 550-1200 мікрорентген на годину, вище політичне керівництво УРСР розпочало підготовку до 39-ї міжнародної велогонки миру, яку було заплановано на 6 травня 1986 року [2, ф.1, оп. 17, спр. 385, арк. 28-41].

Для нейтралізації негативних вражень від чорнобильських подій влада мала намір використати заздалегідь сплановані міжнародні бізнес-заходи. За наполяганням керівника Уряду УРСР О. Ляшка Оперативна група політбюро 4 травня 1986 р. прийняла рішення «внести пропозицію Держагропрому СРСР про доцільність

проведення у травні ц.р. у м. Києві міжнародної виставки «Буряківництво-86» [2, ф.1, оп. 17, спр. 385, арк. 22-27].

У першій декаді травня 1986 року 5 відділ VI управління КДБ СРСР (економічна контррозвідка та захист науково-технічного комплексу радянської держави) склав перелік відомостей (всього 26 пунктів) щодо подій на ЧАЕС, які підлягають засекреченню. Сподіваючись применшити масштаби трагедії, співробітники органів держбезпеки вважали за потрібне не розголошувати у пресі та приватних розмовах: причини аварії на 4-му енергоблоці ЧАЕС; вичерпні дані про характер та обсяги руйнувань; інформацію про кількість та склад суміші, виверженої із зруйнованого реактора під час вибуху; відомості про рівень радіоактивного забруднення у приміщеннях атомної електростанції та в 30-км зоні; діапазон дезактиваційних робіт у ході ліквідації наслідків аварії; статистику захворюваності на променеви хворобу серед персоналу станції, ліквідаторів, евакуйованого населення; факти масового отруєння та епідеміологічних захворювань, пов'язаних з аварією; дані про обсяг державних капіталовкладень на консервацію 4-го енергоблоку, найменування організацій та кількість працівників причетних до ліквідаційських робіт [1, ф.11, спр. 0992, т. 33, арк. 91-92].

Занепокоєнням з приводу витоку інформації просякнутий наказ голови КДБ СРСР В. Чебрикова № 0515 від 30 серпня 1989 р. «Про заходи посилення контррозвідувальної роботи на об'єктах атомної енергетики у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС»: «Аварія та її наслідки використовуються буржуазною пропагандою та спецслужбами противника для розгортання антирадянської кампанії, дискредитації вітчизняної атомної енергетики, підриву престижу соціалістичної економіки та науки. Спекулюючи на тому, що трапилося, противник створює додаткові труднощі у торгівлі СРСР із західними партнерами, робить спроби внести елементи недовіри у взаємовідносини країн соціалістичної співдружності. Спеціальні служби США та їх союзників по НАТО через резидентури, діючі під прикриттям посольств капіталістичних держав у Москві, представників інофірм, журналістів та інших іноземних громадян, а також за допомогою технічних засобів розвідки здійснюють наполегливі спроби по добуванню закритих даних про радіаційну ситуацію в зоні АЕС і за її

межами, ступеня ураження населення, боєготовності військ хімзахисту та цивільної оборони, першочергових діях по ліквідації наслідків аварії і т.п. Активізувалась діяльність ворожих елементів з числа радянських громадян по збору та передачі іноземцям інформації негативного характеру» [1, ф. 9, спр. 34, арк. 80-90].

Не дивно, що на підставі отриманих інструкцій органи КДБ УРСР намагалися у специфічний спосіб завадити представникам зарубіжних інформаційних агентств збирати правдиву інформацію про аварію. Так під цілодобовим контролем спецслужб перебувала знімальна група американського телеканалу «Сі-бі-ес», яка упродовж 23-25 травня 1986 року збирала у Києві матеріал про наслідки Чорнобильської катастрофи. Застосовуючи метод «оманливого контакту», співробітники органів держбезпеки домоглися бажаного результату: «іноземці ... погодилися з фактами публікації в США тенденційних матеріалів про аварію на Чорнобильській АЕС... У телефонних розмовах зі своїми зв'язками та представництвом у Москві американці позитивно відгукувалися про ситуацію в Києві».

Багатий арсенал методів дезінформування було залучено органами держбезпеки у жовтні 1986 року під час відвідин столиці УРСР групи американських дипломатів та спеціалістів-радіологів. Метою приїзду до Києва представників посольства США у Москві було вивчення радіаційної ситуації у приміщеннях, призначених для розташування генконсульства США та проживання його співробітників. На вулицях дипломати вступали у контакт із окремими жителями міста, намагалися зібрати відомості про чорнобильські події. З доповідної записки голови КДБ УРСР С. Мухи першому секретарю ЦК КПУ В. Щербицькому дізнаємося, що «КДБ здійснив комплекс оперативних заходів в інтересах отримання інформації про наміри американців, контролю за їх діями, вивчення застосованої апаратури, доведення до іноземців вигідних відомостей... Вживаними заходами американці були виведені на наші оперативні можливості» [1, ф. 16, спр. 1114, арк. 172-173].

Увага радянських спецслужб була прикута до міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори, присвячених Чорнобильській катастрофі. КДБ УРСР уважно споглядав за діями Закордонного представництва Української Глобальної Визвольної Ради по створенню «коорди-

наційного комітету у справах української катастрофи» та зусиллями українських емігрантських кіл домогтися розгляду питання Чорнобиля на 41-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 1986 року. Для організації спеціальних операцій спецслужби використовували усі можливі канали інформаційного впливу, про що регулярно доповідалось ЦК КПУ: «КДБ УРСР проводить заходи протидії підривним акціям зарубіжних центрів ОУН та просуванню у засоби масової інформації країн Заходу об'єктивних відомостей про ситуацію у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС» [1, ф. 16, спр.1114, арк.85-86].

Все ж таки основні і найважливіші ресурси для інформаційної блокади навколо Чорнобильської аварії радянські спецслужби задіяли в межах України. Методами технічного контролю спецслужби прагнули завадити поширенню негативних настроїв, панічних чуток серед жителів України навколо вибуху на ЧАЕС. Не уникнув попереджувально-профілактичної бесіди зі співробітником органів держбезпеки киянин В. Дегтяр, який під час телефонних розмов з колегами «тенденційно оцінював ситуацію в місті і висловлював претензії до діяльності радянської влади» [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 2].

Намагаючись применшити масштаби трагедії, владна верхівка не лише зволікала з оповіщенням населення про радіаційну небезпеку, а й примушувала Міністерство охорони здоров'я УРСР займатися озокамилюванням в діагностиці променевих уражень. Підтвердженням такого судження є витяг зі звіту спецслужб за 11 травня 1986 року: «За даними Шевченківського РВ УКДБ адміністрація Київської області та 25 лікарень, опираючись на вказівку Мінздрав'я УРСР (нібито наказ № 24с від 11.05. 86 р.) в історіях хвороб хворих з ознаками «променева хвороба» вказують діагноз «вегето-судинна дистонія». На думку головлікаря обласної лікарні Клименко А.М. така постановка питання може в майбутньому призвести до плутанини при призначенні лікування, діагностики, а також вирішення питання про інвалідність та встановлення пенсії» [1, ф.11, спр. 0992, т. 29, арк. 8].

У свою чергу КДБ УРСР, піклуючись про режим таємності серед медичних працівників, рекомендував Міністерству охорони здоров'я розглянути питання про посилення контролю за використанням інформації про стан та кількість

хворих, уражених променевою хворобою [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 38].

Приховування урядовими структурами масштабів аварії, домисли зарубіжних радіостанцій породжували неймовірні чутки та тривожні побоювання серед киян. Дозована, а інколи спотворена, інформація про існуючу небезпеку, незнання як поводитися в надзвичайній ситуації створили передумови для масової та тривалої за часом паніки в столиці України.

Під впливом страху, невизначеності кияни кинулися рятувати свої родини. На всіх вокзалах, аеропортах біля білетних кас утворилися величезні черги жінок з дітьми. У найбільш помітних формах паніка в Києві стала проявлятися 4-5 травня 1986 року. Найбільше зростання пасажиропотоку у Києві було зафіксовано Штабом цивільної оборони та КДБ УРСР 7-9 травня 1986 року.

Загальна напруженість у столиці, масова панічна реакція киян стала предметом розгляду Оперативної групи політбюро ЦК КПУ з питань, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС на засіданні 8 травня 1986 року. Після нетривалої дискусії урядовці погодилися з рекомендаціями голови КДБ УРСР Степана Мухи, який запропонував боротися з масовою скупченістю людей на вокзалах за допомогою додаткових залізничних потягів та значної кількості точок продажу проїзних квитків:

«тов. МАСИК (заступник Голови Ради Міністрів УРСР - авт.) – В два раза возросло количество пассажиров. Если в прошлом году за сутки перевозили 26 тыс. чел., то вчера выехало из Киева 55,5 тыс. чел. В 3 раза выросло отправленное автомобильным транспортом. Вчера выехало 19,5 тыс. чел. Авиационный транспорт. Дали дополнительные самолеты. Позавчера отправили 9 тыс. чел. ...

тов. МУХА – Вчера дополнительный состав ушел полупустым из-за того, что кассы не могли пропустить. Просим дополнительные составы и отправляем их полупустыми» [2, ф.1, оп. 17, спр. 385, арк. 79-90].

Градус панічних настроїв у Києві у другій декаді травня 1986 року у щоденних довідках КДБ УРСР виглядав наступним чином: «9.05. Продано 58 тис. квитків на залізничний транспорт, відправлено 17 додаткових потягів, повернено в каси 1115 квитків, черги в касах зменшуються... 10 травня було продано 44 тис. квитків на заліз-

ничний транспорт, відправлено 11 додаткових поїздів, повернуто в каси 954 квитків. Обстановка серед іноземних туристів нормальна... 12 травня продано 42463 квитка, відправлено 13 додаткових потягів, повернуто в каси 1206 квитків... 13.05 було продано 35520 квитків на залізничний транспорт, відправлено 7 додаткових потягів, повернуто в каси 1230 квитків. Продаж квитків входить у літню норму... 14.05. За добу було продано 36 тис. квитків, відправлено 6 додаткових потягів, повернуто в каси 925 квитків... За 15.05. продано 34595 залізничних квитків, відправлено 2 додаткових потяги, повернуто в каси 933 квитки /літня норма – до 30 тис. квитків на добу/. Протягом 17 травня продано 41432 квитки, відправлено 4 додаткових потяги, повернуто в каси 921 квиток. Відправлено по графіку 12 потягів з дітьми шкільного віку... 19.05. Протягом доби продано 31118 квитків, відправлено 7 додаткових потягів, повернуто в каси 740 квитків. Відправлено 13 потягів з дітьми. Обстановка нормальна... 21.05. протягом доби відправлено 3 додаткових потяги, повернуто в касу 776 квитків. Відправлено 11 потягів з дітьми з м. Києва. Обстановка нормальна» [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 3, 8, 14, 20, 27, 38, 45, 59].

Опираючись на партійні документи, оперативні дані силових структур можна стверджувати, що гостра панічна реакція киян на ситуацію на Чорнобильській АЕС простежується з кінця квітня по першу декаду травня 1986 року. Зменшення проявів панічної поведінки жителів столиці стає помітним лише в останній декаді травня 1986 року.

Радянські спецслужби зазвичай намагалися протидіяти поширенню панічних настроїв у Києві. Основні зусилля Комітет держбезпеки УРСР спрямував на усунення найнебезпечніших панікерів. Так наприкінці квітня-травня 1986 року оперативним складом райвідділів КДБ УРСР активно вівся пошук осіб, які збирали інформацію та розповсюджували плітки з приводу подій на ЧАЕС. Лише в період з 13 по 15 травня 1986 року у Києві було виявлено 23 так звані «базік» та проведено 270 пояснювальних бесід з сіячами паніки [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 18, 25, 30, 37].

Важливу роль у денонсації чуток спецслужби відводили друкованим засобам інформації, які мали пояснити неістотність радіаційної небезпеки. Зняття панічної напруги у суспільстві,

розповсюдженню вигідної для влади інформації мало слугувати «інтерв'ю позитивного характеру про ситуацію в Києві» з постійним представником французької туристичної фірми в Україні, об'єктом ОП (оперативної підбірки – авт.) КДБ «Ріти», опубліковане у травні 1986 р. на сторінках газети «Правда України» [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 30]. У такий спосіб радянські спецслужби прагнули забезпечити єдину інтерпретацію подій, навколо техногенної катастрофи.

Психологічна ситуація населення навколо радіаційної аварії поступово змінювалася. Переживання людей пройшли шлях від шокової розгубленості, паніки, хронічної тривоги до прояву реакції відчуженості, настороженості і недовіри. У настроях киян, крім похмурої пригніченості, стали спостерігатися образливі випадки на адресу владних структур. Органи держбезпеки неодноразово фіксували уривки приватних розмов киян, в яких висловлювалося «невдоволення тим, що пізно повідомили про аварію, не були дані рекомендації профілактичного характеру». Збурення громадської думки викликало рішення компартійної верхівки УРСР провести на Хрещатику першотравневу демонстрацію. Урочисті заходи у столиці України з нагоди Дня міжнародної солідарності трудящих в умовах радіаційної небезпеки викликало зливу критики з боку об'єкту ДОР (дело оперативной разработки – рос.) 5 Управління КДБ УРСР «Голді»: «У нас сотні, тисячі гинуть і хоч би що, людське життя не має ціни. Вони спеціально організували демонстрацію, щоб продемонструвати, що все в порядку, а радіація – це повільна смерть» [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 13].

Про закритість радянського суспільства, лукавство компартійної верхівки у приховуванні правди про аварію на ЧАЕС відверто висловлювався об'єкт ДОР «Фарисейка» 5 Управління КДБ УРСР: «Хіба не могли раніше виступити перед народом хто не будь з партійних бонз і розповісти про все, надати необхідну інформацію для народу? Адже всі збуджені, у місті паніка. Чому дитячі садки ЦК і Ради Міністрів повивозили ще 27 квітня, а наші діти сидять? У цьому випадку проявилось обличчя нашого уряду, робити гарне обличчя перед усім світом і повна зневага до свого народу, кинутого на поштану долі в такий момент. Якби не Захід, ми б до сих пір нічого не знали. Цей безлад та безвідповідальність панує скрізь. Наша примітивна

система ще не доросла до того рівня, щоб будувати та експлуатувати атомні станції. Образливо дивитися як спаплюжили Україну, наші прекрасні міста, села, річки» [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 3-4].

Недовіру до офіційної інформації, свою тривогу щодо аварії на атомній електростанції висловлював старший викладач кафедри іноземних мов Київського державного педінституту ім. Горького Лев Хелемський: «Невідомо, що влада скаже завтра. Вчора заступник голови Ради Міністрів сказав, що криза минула, що катастрофи не буде, але ж нам говорили раніше, що все в порядку і радіації немає». Більш радикальніше виражав свої думки доцент Української сільськогосподарської академії Григорій Калиновський, який Чорнобильську трагедію характеризував як геноцид українського народу: «Це кацапи в 1933 році не заморили голодом Україну, хочуть нині це зробити атомом» [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 13, 17].

Аварія на ЧАЕС поблизу столиці України сприймалася завідувачем кабінету технічних засобів навчання Київського інституту народного господарства Левковцем як руйнівна політична акція, спрямована на знищення древнього Києва: «Це злочин, що уряд УРСР йде на поводу у Москви, що гроблять такий історичний та культурний центр як Київ, що керівникам немає справи до простих людей, подумаєш, занаястять 3-5 мільйонів осіб» [1, ф. 11, спр. 0992, т. 29, арк. 9].

За інформацією радянських спецслужб під впливом Чорнобильської катастрофи у Києві пожвавилися еміграційні настрої серед осіб єврейської національності. Безсилля перед «ядерною стихією» послужило сильним поштовхом до зростання релігійності серед киян.

Таким чином, Чорнобильська катастрофа стала потужним імпульсом до осмислення глобальних екологічних проблем та потужної критики соціалістичної системи.

Джерела та література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

References:

1. Galyzevy derzhavnyy arkhiv Slyzhi bezbiky Ukrainy
2. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh orhanizatsiy Ukrainy